

О. СУРНІНА-ДАЛЕКОРЕЙ (Ужгород)

**ВИБОРЧА СИСТЕМА І ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНОГО РЕКРУТУВАННЯ ЖІНОК У ДЕРЖАВНУ ДУМУ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В 90-Х РОКАХ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

В представлений статті авторка зосереджується на дослідженні причин того, чому всупереч міжнародному досвіду пропорційна частина змішаної виборчої системи Російської Федерації (далі РФ) не посприяла обранню більшої кількості жінок до Державної Думи (ДД) РФ в 90-х рр. ХХ ст., а також того, чому Росія з початком 2000-х років підтримала повільну

тенденцію просування жінок до парламенту, у порівнянні з іншими країнами регіону ЦСЄ.

Як і інші країни ЦСЄ, що стали на шлях глибоких соціальних перетворень на поч. 1990-х рр., РФ закріпила у діючому законодавстві егалітарний принцип рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах. Так, рівність стандартів для двох статей у виборчому законодавстві РФ та Конституції (ст.3, ст. 19 п.3, ст. 32, ст.81) не викликає сумнівів, проте рівність можливостей, як ми продемонструємо нижче, є досить проблематичною.

Пояснення аномалії російського жіночого представництва в нових умовах на перший план висуває багатоаспектний вплив соціалістичної спадщини країни. З одного боку, цей спадок запровадив ряд соціальних умов, які підірвали здатність жінок займатись виборчою діяльністю. З іншого боку, радянська система виховала ціле покоління високоосвічених, працюючи, політично активних жінок з достатньою кількістю ресурсів, необхідних для успіху на виборах в одномандатних виборчих округах. У 1990-ті рр. тема «жінка і політика» отримала нове звучання, завдяки появі нових інтерпретацій ґендерного виміру політики. Однак більшість дослідників проблематики продовжують дотримуватись думки, що тенденції політичної участі жінок у сучасних умовах продовжують визначатися особливостями ґендерної системи радянського суспільства, яка відзначалася комбінацією формальної рівності статей (Тьомкіна, Вороніна, Кочкіна).

Отже, поставимо перед собою завдання з'ясувати, які чинники детермінували політичну поведінку російських жінок в умовах нових соціально-політичних трансформацій, чи визначаються тенденції політичної участі сучасних росіянок особливостями радянської емансипації, чи рухаються в рамках ліберальної практики?

Всупереч міжнародному досвіду, пропорційне представництво не посприяло збільшенню жінок у російському парламенті в 90-х рр. XX ст. Адже значно більша частка жінок (1990, 1995 рр.) була обрана в ДД за одномандатними округами. Однією з причин подібної аномалії, окрім фактору особливостей радянської емансипації, американський дослідник Мозер Р. називає характеристики партійної системи і, перш за все, партійної фрагментації, що, на думку науковця, складають важливі фактори, які формують жіноче представництво [11, с.363-364].

То ж розглянемо, яким чином інституційні та політичні фактори впливали на характер політичного представництва жінок РФ в 90-х рр. XX ст., і продовжують формувати особливості політичної участі росіянок у новому тисячолітті.

І почнемо ми з аналізу партійної системи. У 1990-х рр. XX ст. в РФ почався процес формування нової партійної системи. Сам процес кристалізації системи можна поділити на три етапи, які чеські дослідники Я. Голзер та Т. Шміт прив'язують до трьох парламентських виборів [9, с.334-335]. Першим кроком у розбудові партійної системи РФ стала відміна 6-ї статті Конституції СРСР в березні 1990 р., з якої фактично розпочалась ерозія монопартійної системи. Перші парламентські вибори (1993 р.) відзначились бурхливою плюралізацією та диверсифікацією партійної сцени, що, в решті-решт, призвело до неочікуваної перемоги націоналістичної Ліберально-демократичної партії Росії (ЛДПР). А от прореформістські (Вибір Росії (ВР) та прокомуністичні сили (Комуністична партія Російської Федерації (КПРФ), Аграрна партія (АП), навпаки, зайняли менш виразну позицію. Другі парламентські вибори (1995р.) привнесли в партійний спектр певну стабільність. Всі 4 суб'єкти, що потрапили до ДД виявились найбільш замкнутими виборчими об'єднаннями зі стабільною електоральною базою – КПРФ (переможець виборів), ЛДПР (хоча партія втратила майже половину своїх виборців), також в Думі II скликання закріпився ліберальний табір, представлений «Яблоком» та пропрезидентською партією – «Наш дім Росія» (НДР). Така партійна розстановка практично підтвердилась і на третіх парламентських виборах - 1999 р. На характер партійної системи і надалі значний вплив здійснювало суперництво КПРФ з так званими пропрезидентськими партіями, представленими рухом «Єдність». За якими в переліку партій, що потрапили в парламент, йшли – другий адепт пропрезидентської підтримки «Батьківщина вся Росія» (БВР), блок Жириновського, та дві ліберальні партії – Союз правих сил (СПС) та «Яблуко».

Однак, як зазначають Я. Голзер та Т. Шміт, зазначена кристалізація та консолідація партійного спектру в 1990-х рр., не сприяла виборчій системі, оскільки робила можливим домінування незалежних на регіональному рівні кандидатів, а відтак унеможлиблювала деяким партіям (ЛДПР), вибудувати свою федеральну базу. Цьому також сприяв і винятковий розподіл 89 російських регіонів, які є носіями вираженого регіонального плюралізму, наслідком чого є низька ідентифікація електорату з окремими партіями та політичними течіями.

З поч. 2000-х рр. процес реального партійного будівництва, на думку російського дослідника А.С. Ваторопіна, відчутно уповільнився. Так, після виборів 2003 р. намітилась очевидна криза в таборах усіх парламентських партій. На лівому фланзі продовжує панувати КПРФ, однак об'єктивно її позиції з кожним роком помітно слабшають. Істотні проблеми намітились і у центристів, які очевидно продемонстрували, що не становлять жодної політичної ваги. В той же час, перспективи самої Єдиної Росії (ЄР), абсолютного лідера виборчих перегонів, виглядають досить туманними, оскільки є залежними від рейтингу В. Путіна. Таким чином, узагальнює Ваторопін, до виборів 2003 р. в РФ існувала недобудована багатопартійна система, що базувалась на доволі слабких з точки зору організації та впливу партіях. Після виборів ситуація в значній мірі змінилась: в ДД домінуючі позиції отримала одна партія – «Єдина Росія», що в свою чергу поставило під питання саме існування багатопартійної системи в РФ [4].

Отже, виходячи з вищеведеного, зробимо висновок, що найбільш вагомим характеристикою партійної системи РФ 1990-х рр. була її істотна слабкість - чинник, який безпосередньо впливає на представництво жінок. Оскільки ендемічна партійна фрагментація прагне перешкоджати жіночому представництву за пропорційної системи, через незначну величину партії. Є очевидним, що жінки мають більше шансів бути обраними, якщо невелика кількість потужних партій отримають багато мандатів у загальнофедеральному виборчому окрузі, ніж у випадку отримання невеликої кількості мандатів великим числом партій. Як сталося в РФ на виборах 1993 та 1999 рр., коли відносно велика кількість партій потрапили в парламент – 7 та 6 відповідно. Однак ця перемога означала поразку для жінок. Адже більшість партій не змогли обрати кандидатів з нижчих позицій партійних списків, в яких жінки були переважно представлені. Таким чином, кількість жінок в ДД I та III скликань склала - 14, 53% та 7,56% відповідно. Проте, одночасно, партійна слабкість фактично збільшила шанси кандидатів бути обраними в одномандатних виборчих округах. Швидке збільшення кількості кандидатів (в 1999 р. - 3736 чол.) знизило

ефективність порогу представництва у загальнофедеральному виборчому окрузі, заохотивши цим, збільшення жінок у виборах по мажоритарній системі. Таким чином, можна припустити, що у випадку РФ – партії швидше є перепорою на шляху жінок-кандидатів, ніж їх помічниками. Утруднення просування жінок за пропорційною системою викликано також і тим, що згідно законодавства РФ право формувати виборчий список належить виключно виборчим об'єднанням, то ж партії власноруч контролюють доступ до своїх партійних списків. А от право висунути свою кандидатуру для балотування на виборах депутатів ДД по одномандатному виборчому округу має кожен громадянин федерації, якому належить активне виборче право. Отже, партії в контексті мажоритарної частини виборчої системи РФ не виконують роль «сторожа». І оскільки партійні осередки в 1990-х рр. були істотно слабші на рівні регіонів, авторитетні кандидати на місцевому рівні могли балотуватися як під егідою конкретної партії, так і змагатись за місце в ДД як незалежні політичні діячі. Як ми вже зазначали, професіоналізм та вища освіта жінок отримана за радянського періоду, створили сприятливі умови для них досягти успіху саме за таких умов змагань, ніж у боротьбі за прохідні місця у списках партій. Так, наприклад, в 1995 р. Г. Старовойтова стала депутатом ДД від одномандатного округу (Санкт-Петербург), який поставив на цих виборах рекорд по кількості кандидатів на 1 місце – 25 чоловік. Найвірогіднішою причиною перемоги політик визначила особистісні ресурси та стать [7]. Так само одномандатний Каширський округ №194 м. Москви допоміг прийти до влади в 1993 році й І. Хакамаді [8].

Окрім фактору фрагментарної партійної системи, є й інші чинники, що вплинули на можливості жінок бути обраними в легіслатури федерації – це особливості процедури номінації російських партій та виборче законодавство. Згідно з останнім ефективна величина округу за пропорційною частиною системи фактично визначається кожною конкретною партією, оскільки виборчий закон вимагає, щоб партії розділяли їх виборчі списки на регіональні підсписки за власним вибором. Починаючи з 1995 р., партії були змушені ділити свої виборчі списки на загальнофедеральні у кількості 12 кандидатів (18 у 1999 – 2003 рр.) та на ряд регіональних підсписків на розсуд партії.

Так, наприклад, ще в 1993 р. партіям була також надана можливість за їх бажанням розбивати свої партійні списки на регіональні підсписки. З семи партій, що виграли вибори на пропорційній основі, три партії – ВР, Яблуко та Партія російської єдності та згоди (ПРЕЗ) розділили свої списки таким чином. Проте Яблуко та ПРЕЗ, досить слабо виступивши по списках, змогли надіслати в ДД тільки 20 з 34 кандидатів з загальнофедерального списку (Яблуко) та 2 з 16 відповідно (ПРЕЗ). Таким чином, по регіональних підсписках від цих партій в ДД не пройшов жоден кандидат. І тільки ВР провів до парламенту 21 з 40 кандидатів від регіональних підсписків. Отже, можна припустити, що з того часу як партіям надали можливість самостійно контролювати процес формування регіональних підсписків, для кандидатів створено значні перепони на шляху просування в ДД. Така практика призвела до того, що кандидат міг знайти себе в списку як єдиний кандидат у маленькому регіоні або ж у довгому списку кандидатів, що змагаються за місця в Москві. Крім того, шанси кандидатів перемогти стали залежними від становища партії в цьому регіоні. Так, наприклад, на виборах 1999 р. партія БВР надіслала до ДД 7 кандидатів від Московського списку, однак жодного від 21 з 35 інших регіональних підсписків [10, с.157]. Можливим поясненням такої ситуації, на нашу думку, виступає факт нерозвиненості партійних осередків на рівні регіонів, що очевидно простежується в Росії, країні з федеративним устроєм, що складається з 89 суб'єктів (ст. 5, п. 1 Конституції РФ). Єдиним бар'єром же у номінації кандидата-одномандатника є вимога зібрання підписів на свою підтримку не менше як одного відсотка виборців, або приблизно 5000 підписів. Така невибаглива процедура значно ослаблює контроль партій щодо процесу балотування в цій частині виборів. Такі умови можуть стати черговим поясненням успіху жінок у виборах в одномандатних округах у 1993 та 1995 рр.

А тепер детально розглянемо, як рухалась кількісна траєкторія представництва жінок в ДД РФ на виборах 1993 – 2003 рр., і які причини, окрім вже вищенаведених, впливали на ці показники?

І почнемо ми з особливостей процесу балотування жінок в обох турах змішаної виборчої системи РФ. Аналізуючи виборчі списки партій, можна очевидно відстежити, що пропозиція жінок-кандидаток була значно вищою у загальнофедеральному виборчому окрузі, ніж в одномандатних виборчих округах протягом усіх кампаній 1990-х рр. Партії всього політичного спектру представили більше жінок – кандидаток у своїх пропорційних списках, ніж в одномандатних округах, в середньому 2:1. Навіть блок «Жінки Росії» висунув у 1993 р. за партійними списками більше жінок (123), ніж по одномандатних округах (109). Однак, в цілому, показник кількості жінок-кандидатів протягом всього постсоціалістичного періоду не мав тенденції до істотного збільшення: 1993 р. – 7%; 1995 р. – 14%; 1999 р. – 16%; 2003 р. – 13% [3, с.13]. Таким чином, наведені дані свідчать, що тенденція до відносного зростання кількості жінок в лавах кандидатів у депутати ДД, що зберігалась в 1990-ті рр., на початку 2000-х рр. не тільки не поліпшилось, але навіть погіршилась.

Отже загальна кількість жінок, які змагались за місця в ДД протягом 1993-2003 рр., була досить невисокою і в середньому індекс пропозиції жінок склав 12,5% (7+14+16+13=50/4), крім того, пропозиція жінок по партійних списках переважала пропозицію жінок в одномандатних округах. Однак розглядаючи пропорцію жінок, які отримали місця в законодавчій владі, ми приходимо до неоднозначних висновків. Так, у 1993 р. більшість жінок, що потрапили в ДД, пройшли по партійних списках, однак таке вражаюче збільшення жінок – 13,5% у порівнянні з 1990 р. – 5,6%, відбулось виключно за рахунок перемоги «Жінок Росії». Проте якщо ми проігноруємо їх успіх, то побачимо, що на виборах 1993 р. всі інші виборчі блоки змогли провести до парламенту всього 2,9% жінок. Цей факт очевидно свідчить, що більшість жінок було обрано до ДД від одномандатних округів (табл. №1). Виходячи з даних таблиці, ми простежуємо, що загальна кількість жінок, обраних по партійних списках складає 34 жінки-депутата, а по одномандатних округах – 26 відповідно. Однак, якщо ми віднімемо від 34 кількість жінок, що потрапили до ДД від виключно жіночого блоку (21), то отримаємо 13 жінок-кандидатів, що в два рази менше жінок - одномандатників.

У 1995 р. розрив у жіночому представництві між двома турами змішаної виборчої системи був найбільш вражаючим – більшість жінок посіли місця в легіслатурі за одномандатними округами. Цей факт виглядає особливо дивно, оскільки величина партій на цих виборах була найбільшою. 39 з 43 партій отримали менше 5% голосів і опинились поза парламентом. І тільки представники КПРФ, ЛДПР, НДР та «Яблуко» пройшли до ДД. Таким чином, величина партій, що

потрапили до нижньої палати парламенту, була найбільшою за всю першу декаду незалежності. Що, в свою чергу, дозволило партіям піти далеко вниз у своїх виборчих списках, де було розташовано більшість жінок. Однак детальний аналіз регіональних списків, засвідчив очевидне зниження позитивного ефекту для жінок, викликаного збільшенням величин партій. На виборах 1995 р. «Яблуко», НДР та ЛДПР підтримали тенденцію 1993 р. в плані розміщення жінок у непопулярних позиціях своїх національних та регіональних списків, що перетворило такі показники як величина округу та величина партії значущими для жінок тільки на надзвичайно високому рівні. В цілому, на виборах 1995 р. кожна партія-переможець (за виключенням ЛДПР) провела в одномандатних округах в 2-4 рази менше депутатів, ніж по пропорційній системі, однак кожна партія отримала депутатів – жінок по мажоритарних округах: КПРФ – 8; НДР – 2; Яблуко – 4 (див. табл. №2). Все це відбулось на фоні того, що кількість кандидатів – жінок, висунутих блоками, в цілому, збільшилась вдвічі у порівнянні з 1993 р. – 14,2% (1993 – 7% відповідно). В цілому, з 5667 кандидатів 43 виборчих блоків 804 були жінки. Розділивши загальну кількість депутатів на кількість жінок ($5667/804=7,05$), що змагались за мандат, ми побачимо, що жінки на виборах 1995 року залучались до боротьби всього лише в сім разів рідше, ніж чоловіки. Ще однією важливою характеристикою виборів 1995 р., став очевидний успіх жінок в мажоритарних округах у порівнянні з кандидатами – чоловіками. Жінки були в 1,5 рази успішніші, ніж кандидати – чоловіки: з 269 кандидатів – жінок пройшли в депутати 31 жінка, в той час як з 2430 кандидатів чоловіків – 194 депутати [6].

Вибори 1999 р. в цілому продовжили розвивати тенденцію 1995 р., однак розрив між двома турами виборчої системи помітно зменшився. Кількість жінок-кандидатів у депутати на цих виборах зберегла тенденцію до зростання і склала 16%. Однак, не дивлячись на це, в списках партій – фаворитів рівень жіночого представництва був нижчим, ніж по всьому корпусу учасників передвиборної боротьби в цілому. В них нараховувалось у сумі тільки 11% жіночих імен: КПРФ – 10%; «Медвідь» – 10%; «Яблуко» – 11%; БВР – 12%. Найбільше жінок нарахував список СПС – 17% [2, с.11].

Однак, як відомо, місце у виборчому списку далеко не завжди гарантує кандидату депутатський мандат. Адже зрозуміло, що більше шансів мають ті кандидати, чіє імена фігурують або в центральній частині списку, або стоять на перших позиціях в його регіональних частинах. У цьому аспекті шанси жінок у партіях-фаворитах виборчих змагань були очевидно нерівні. Найкраще жінки були представлені у таких партіях, як БВР (3 жінки в центральній частині списку, 2 – під першими номерами в регіонах) та КПРФ (відповідно 1 та 4). «Яблуко» (1 та 3). «Єдність» (3 – під першими номерами в регіонах), СПС (1 та 2). Жінок взагалі не виявилось на цих позиціях у «Блоці Жириновського» [1, с.23-24]. З вищенаведених даних очевидно витікає, що майже всі політичні об'єднання – учасники виборчої боротьби надавали жінкам та чоловікам різні шанси для політичної боротьби.

Ідентична ситуація склалась і при висуненні жінок-кандидатів у депутати ДД в одномандатних округах. Так, майже в третині одномандатних округів жінок – кандидатів взагалі не було. На 225 місць балотувалось 2318 кандидатів, з них 262 жінки (11,3%). В 74 округах не було жодної жінки, в 73 округах висувалось по одній жінці, в 45 по дві жінки, в 26 по три жінки. В 4 округах було висунуто 4 жінки. І лише в Оренбурзькому виборчому окрузі №132 було висунуто 5 жінок. В результаті, в одномандатних округах жінки перемогли в 20 округах з 216 [5, с.7-8]. Що стосується кількості жінок, що на них ставили партії в одномандатних округах, то їх кількість склала приблизно 10-12%. Серед них, КПРФ підтримала в округах 140 кандидатів, з них 18 жінок; «Яблуко» – 135 з них 18 жінок; БВР – 118 та 12; СПС – 109 та 11; Блок Жириновського – 78 та 10; Медвідь – 42 та 4 (див табл. №3).

Таким чином, порівнявши результати виборів 1993, 1995 та 1999 рр., можна зробити ряд висновків. Для того щоб легше відповісти на запитання, за якою з електоральних систем жінки проходили краще, доцільно звести всі дані в одну таблицю (табл. №4). Яка дозволяє підтвердити висновок Р. Мозера про те, що посередництвом одномандатних округів жінки отримували більше мандатів, ніж посередництвом висунення через партійні списки. Тобто, якщо не зважати на досвід жіночих партій, жінки в одномандатних округах, практично вдвічі (без врахування мандатів руху «Жінки Росії») перемагали жінок, що змагались по пропорційній основі. Чим пояснюється невідповідність між успіхом жінок в одномандатних та багатомандатних округах змішаної виборчої системи РФ? Очевидною причиною даної невідповідності є дискримінація, з якою жінки зіштовхуються в процесі формування партіями списків. На відміну від жінок-кандидаток у одномандатних виборчих округах, які власноруч виробляють методіку ведення виборчої кампанії, процеси номінації за пропорційним змаганням контролюються партіями, а оскільки партії розміщують жінок переважно на непрохідних позиціях в списках, то і шанси жінок бути обраними відповідно зменшуються.

Як ми бачимо, партії як на виборах 1995, так і 1999 рр. надавали жінкам незначну кількість місць у найвищих місцях як загально федеральних, так і регіональних списків. І якщо в середньому величина загально федеральної центральної частини списків складала в середньому від 18 до 30 прізвищ, то величина регіональних підсписків значно коливалась. Тому навіть розміщення у центральних позиціях в межах регіональних підсписків не гарантували шансів жінкам бути обраними.

Отже, розкриваючи загальні контури жіночого політичного представництва в 1990-х рр. в РФ, ми приходимо до висновку, що взаємодіючий ефект політичної культури, електоральних правил та партійної політики є найкращими константами, що пояснюють своєрідність російського феномену з-поміж інших країн ЦСЄ.

Однак розглянемо, як змінилось/не змінилось жіноче представництво в РФ на поч. 2000-х рр., і чи започаткували парламентські вибори 2003 р. кардинальні зміни в гендерній політичній практиці РФ?

Парламентські вибори в ДД IV скликання проходили, як і в попередні роки, на основі змішаної виборчої системи. Учасниками виборів стали 23 політичні партії. Однак серед цих 23 партій не виявилось жодної жіночої організації (1993 – 1995 - 1, в 1999 р. – 2). Як не збільшилось у зв'язку з цим і представництво жінок в інших політичних партіях. Так, загальна кількість жінок, що домагались депутатських мандатів на цих виборах, склала приблизно 13% (1999 р. – 16%, 1995 р. – 14,53%). Отже, відзначимо, що тенденція до зростання кількості жінок – кандидатів, що зберігалась в 1990-ті рр., на виборах 2003 р. не діяла.

У загальнофедеральних списках партій-фаворитів перегонів – ЄР, КПРФ, ЛДПР, «Яблуко», СПС, НП та блок

«Батьківщина», показник представництва жінок склав 10% (в 1999 р. – 12%). В загальнофедеральному списку ЄР та ЛДПР нараховувалось біля 8% жінок; блоку «Батьківщина» - 9%; КПРФ – 11%; СПС – 12%; НП – 13%. Найбільше нарахував список «Яблука» - 15% [3, с.14].

Як і в 1999 р., найбільшу кількість жіночих імен включили загальнофедеральні списки тих блоків та об'єднань, що були аутсайдерами передвиборчої боротьби – 15%. А загалом в ДД IV скликання пройшли такі політичні партії та блоки (див. табл. №5). Представлені в таблиці №5 партії – фаворити виборчої кампанії 2003 р. на відміну від партій – аутсайдерів порізнорозміщували жінок у прохідних частинах загальнофедеральних та регіональних списків (табл. №6). Приблизно ті ж самі гендерні диспропорції збереглися і при висуненні кандидатів від партій і блоків в одномандатних округах (11%) (див. табл. №7). Таким чином, аналізуючи дані таблиць №6 та №7 можна підсумувати, що реальні учасники передвиборчих змагань 2003 р. надавали жінкам і чоловікам різні шанси для завоювання місць у російському парламенті, обмежуючи доступ жінок до орнаментальних місць у партійних списках.

Яким же став результат парламентських перегонів 2003 р. для російських жінок? До складу ДД IV скликання було обрано 447 депутатів (вибори в трьох округах були визнані недійсними). В їх числі – 44 жінки, що отримали 10,91% депутатських мандатів. 24 з яких пройшли в парламент по партійних списках (див. табл. №8). Що стосується виборів у одномандатних округах, то, як і на виборах 1999 р., практично в третині цих округів кандидатів – жінок взагалі не було. В інших двох третинах жінки зуміли відвоювати 20 депутатських мандатів (див. табл. №9).

Які висновки ми можемо зробити з наведених даних? Як демонструють таблиці №8 та №9, більшість жінок - депутатів ДД IV скликання (вперше з 1993 р.) отримали законодавчий мандат не на основі мажоритарної системи, а за пропорційним принципом – 20 та 24 відповідно. Ця подія в певному розумінні стала знаковою для росіянок. Крім того, кількість жінок, які отримали депутатський мандат на цих виборах, збільшилась з 7,6% до 11%. Однак ні про який прорив росіянок у сферу політики в новому тисячолітті мова не йде. Навпаки, деякі характеристики виборчого процесу 2003 р., зокрема, відсутність організованого жіночого лобі, наштовхнули нас на далеко не оптимістичні висновки щодо перспектив жіночої політичної участі в РФ.

Отже, політичне представництво жінок в РФ після краху соціалізму рухалось за тією ж траєкторією, що і в більшості країн ЦСЄ. Перші демократичні вільні вибори до російського парламенту в 1993 році привели до істотного зменшення кількості жінок в ДД РФ (13,53%) у порівнянні з попереднім періодом (33%). Кількість жінок на наступних виборах (1995 та 1999 рр.) не тільки не збільшилась, але навіть зменшилась (10,22% та 7,56%). Нове тисячоліття також не стало знаковим для росіянок, їх кількість в ДД IV скликання склала – 10,91%.

Які чинники можуть пояснити таку вкрай низьку кількість жінок в органах влади РФ? Як було встановлено, пропорційне представництво не посприяло збільшенню жінок у російському парламенті в результаті виборчих кампаній 1990-х рр. Адже значно більша частка жінок була обрана до ДД на основі одномандатної частини російської виборчої змішаної системи. Жодна інша постсоціалістична країна не демонструє подібний приклад. Вірогідними причинами подібної ситуації стали висока фрагментація російської партійної системи та організаційна слабкість російських партій. Поряд з цим, як свідчить аналіз, в одномандатній частині кандидатського корпусу жінки в більшій мірі висувались від політичних партій, зокрема, партій-фаворитів. Очевидно, що партійне висунення носило виражене інструментальне забарвлення, що використовувалось жінками з метою компенсації недостатніх електоральних ресурсів. Однак чільна персоналізованість російського політикуму, а також індеферентне ставлення політичної еліти щодо питань жіночої політичної участі, обмежували можливість жінок просуватись у багатомандатній частині змішаної виборчої системи РФ.

З поч. 2000-х рр. ситуація із політичним представництвом жінок в РФ не змінилась, однак, на виборах 2003 р. вперше кількість жінок, що отримали депутатський мандат за партійними списками, була більшою, ніж кількість жінок, що отримали його в одномандатних округах. За умови закріплення цієї тенденції в майбутньому, це може призвести до позитивних зрушень у плані збільшення боротьби партій за жіночий електорат, а відтак і до зростання шансів жінок розширити своє представництво у партійних списках. Проте і пропорційна виборча система призведе до масштабнішого залучення жінок до ДД, тільки за умови формування ефективної і не надто фрагментованої партійної системи. Отже, на наше переконання, сприятливі взаємовідносини між політичними партіями та електоральною системою щодо політичного представництва жінок у майбутньому будуть залежати як від продовження модернізаційних процесів у політичній сфері в цілому, так і від організації ефективного тиску з боку жіночих НУО на партійну еліту з метою розширення можливостей жінок просуватись у владу (що, наприклад, дало позитивний ефект у низці країн ЦСЄ).

Таблиця №1

Кількість жінок-кандидаток та депутатів до ДД в 1993 р.

Партія	Загальна кількість (%) обраних жінок	Кількість (%) жінок-кандидатів за пропорційним предст.	Кількість (%) жінок обраних у багатомандатних округах	Кількість (%) жінок-кандидатів за мажоритарним предст.	Кількість (%) жінок обраних у одномандатних округах
Вибір Росії	4 (8,2)	17 (8,1)	2 (5,0)	10 (8,4)	2 (8,0)
КПРФ	7 (17,5)	16 (10,6)	3 (9,4)	5 (8,6)	4 (36,4)
ЛДПР	5 (7,9)	9 (6,1)	5 (8,5)	4 (6,6)	0 (0)
Яблуко	3 (13,0)	23 (13,4)	2 (9,5)	8 (8,7)	1 (14,3)
«Жінки Росії»	23 (100)	36 (100)	21 (100)	7 (100)	2 (100)
Партія російської єдності та згоди	0 (0)	6 (3,1)	0 (0)	2 (2,6)	(0)

Аграрна партія	2 (5,3)	7 (4,4)	0 (0)	4 (5,6)	2 (13,3)
Демократична партія Росії	1 (6,7)	11 (6,6)	1 (7,1)	4 (6,3)	0 (0)
Незалежні	15 (11,9)	-	-	57 (7,1)	15 (10,9)
Загальна кількість (враховуємо дані тільки тих партій, що потрапили в парламент)	60 (13,7)	125	34 (15,0)	101	26 (11,6)

Джерело: Moser R. G. Electoral Systems and Women's Representation: The Strange Case of Russia / Robert G. Moser // Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe / edited by R.E. Matland, K.A. Montgomery. – New York : Oxford University Press Inc., 2003.. – P. 159.

Таблиця №2

Кількість жінок-кандидаток та депутатів до ДД РФ в 1995 р.

Партія	Загальна кількість (%) обраних жінок	Кількість жінок-кандидатів за пропорційним предст.	Кількість (%) жінок обраних у багатомандатних округах	Кількість жінок-кандидатів за мажоритарним предст.	Кількість (%) жінок обраних у одномандатних округах
«Наш дім Росія»	5 (7,5)	34 (13,0)	3 (6,7)	21 (20,6)	2 (20,0)
КПРФ	17 (9,7)	26 (11,2)	9(9,1)	14 (11,0)	8 (13,8)
Яблуко	6 (14,0)	30 (13,0)	2 (6,5)	9 (14,1)	4(28,6)
ЛДПР	1 (2,0)	17 (6,3)	1(2,0)	9(4,9)	0 (0)
Незалежні	10 (13,2)	-	-	90 (8,7)	10(11,11)
Загальна кількість	46		15		31

Джерело: Moser R. G. Electoral Systems and Women's Representation: The Strange Case of Russia / Robert G. Moser // Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe / edited by R.E. Matland, K.A. Montgomery. – New York : Oxford University Press Inc., 2003.– P. 160; з власними підрахунками.

Таблиця №3

Кількість жінок-кандидаток та депутатів до ДД РФ в 1999 р.

Партія	Загальна кількість (%) обраних жінок	Кількість жінок-кандидатів за пропорційним предст.	Кількість (%) жінок обраних у багатомандатних округах	Кількість жінок-кандидатів за мажоритарним предст.	Кількість (%) жінок обраних у одномандатних округах
«Батьківщина вся Росія»	7 (10,4)	29	4 (5,0)	12	3 (8,0)
КПРФ	11 (9,7)	27	3 (11,11)	18	8 (44,44)
Яблуко	2 (9,5)	20	2 (10)	18	0
«Єдність»	7 (9,7)	18	3 (16,66)	5	4 (80)
Союз правих сил	4 (13,7)	33	2 (6,06)	11	2 (18,18)
ЛДПР	0 (0)	2	0 (0)	10	0 (0)
Незалежні	3	-	-	102	3 (2,94)
Загальна кількість (враховуємо дані тільки тих партій, що потрапили в парламент)	34	129	14	178	20

Джерело: Moser R. G. Electoral Systems and Women's Representation: The Strange Case of Russia / Robert G. Moser // Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe / edited by R.E. Matland, K.A. Montgomery. – New York : Oxford University Press Inc., 2003.– P. 159; з власними підрахунками.

Таблиця №4

Результати виборів 1993, 1995 та 1999 рр. та проходження чоловіків та жінок за різними електоральними системами до ДД РФ

Тип округу	Всі типи округів			Федеральний округ			Одномандатні округи		
	Мандати		%	Мандати		%	Мандати		%
Розбивка за статтю	Всього	Жінки	%	Всього	Жінки	%	Всього	Жінки	%
Вибори 1993 (без «Жінок Росії»)	450	60	13,5	225	34	15	225	26	11,9
				204	13	5,7	221	21	9,5
Вибори 1995	450	46	10,2	225	13	5,8	250	31	13,8
Вибори 1999	441	34	7,6	225	14	6,22	216	20	9,26

Таблиця №5

Партії – переможці виборчої кампанії 2003 р. до ДД

Назва партії/блоку	Загальна кількість місць, отриманих партією/блоком	Місця, отримані за пропорційною системою	Місця, отримані в мажоритарних округах
«Єдина Росія»	223	120	103
КПРФ	52	40	12
Блок «Батьківщина»	37	29	8
ЛДПР	36	36	0
Народна партія	17	0	17
Яблуко	4	0	4
СПС	3	0	3
Партія Російського оновлення	3	0	3
Аграрна партія Росії	2	0	2

Джерело: Inter-Parliamentary Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipu.org/english/home.htm>

Таблиця №6

Розміщення жінок в прохідних частинах загально федеральних та регіональних списків партій на виборах 2003 р. до ДД РФ

Назва партії/блоку	Загальна кількість кандидатів в центральній частині списку	Жінки – кандидати в центральній частині списку	Жінки - кандидати на чолі регіональних частин списку
Народна партія	16	1	4
Яблуко	17	2	2
СПС	11	2	1
КПРФ	18	2	1
Блок «Батьківщина»	18	3	0
«Єдина Росія»	4	0	5

Джерело: Айвазова С. Мы выбираем, нас выбирают... Гендерный анализ парламентских и президентских выборов 2003 – 2004 годы в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Издательство «Олита», 2004. – С.14-15.

Таблиця №7

Висунення жінок-кандидаток від партій та блоків в одномандатних округах на виборах 2003 р. до ДД РФ

Назва партії/блоку	Загальна кількість кандидатів, підтриманих партією в одномандатних округах	Жінки – кандидати від партії в одномандатних округах	Відсоток жінок – кандидатів в одномандатних округах
«Єдина Росія»	144	15	10,41
КПРФ	178	20	11,23
ЛДПР	186	17	9,13
СПС	118	13	11
Блок «Батьківщина»	50	4	8
Народна партія	59	5	8,47
Яблуко	115	17	14,78

Джерело: Айвазова С. Мы выбираем, нас выбирают... Гендерный анализ парламентских и президентских выборов 2003 – 2004 годы в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Издательство «Олита», 2004. – С.15-16; з власними підрахунками.

Таблиця №8

Кількість жінок-кандидаток та депутатів, які пройшли в ДД 2003 р. по партійних списках

Назва партії/блоку	Кількість жінок-кандидатів за пропорційним предст.	Кількість обраних жінок за багатомандатним округом	Відсоток обраних жінок за списком	Відсоток обраних жінок від загальної кількості обраних депутатів від партії в багатомандатному окрузі
«Єдина Росія»	22	14	63,63	13,20
КПРФ	28	4	14,28	11,11
Блок «Батьківщина»	16	4	25	16
ЛДПР	16	2	12,5	5,88

Джерело: Айвазова С. Мы выбираем, нас выбирают... Гендерный анализ парламентских и президентских выборов 2003 – 2004 годы в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Издательство «Олита», 2004. – С. 35; з власними підрахунками.

Таблиця №9

Кількість жінок-депутатів ДД IV скликання, що отримали мандат на основі мажоритарної та пропорційної частин виборчої системи РФ

Назва партії/блоку	Кількість жінок-кандидатів за мажоритарним предст.	Кількість обраних жінок за одномандатними округами	Відсоток обраних жінок за мажоритарним принципом	Відсоток обраних жінок від загальної кількості обраних депутатів від партії в одномандатних округах
«Єдина Росія»	15	13	86,66	14,44
КПРФ	20	2	10	20
Блок «Батьківщина»	17	1	5,88	14,28
Незалежні	-	4	-	-

Джерело: Айвазова С. Мы выбираем, нас выбирают... Гендерный анализ парламентских и президентских выборов 2003 – 2004 годы в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Издательство «Олита», 2004. – С.35; з власними підрахунками.

1. Айвазова С.Г. Гендерное равенство как проблема российских реформ : Политический аспект / Светлана Георгиевна Айвазова : [науч.-аналит. докл. / под общ. ред. Г.Ю.Семигина]. – М. : ИСП РАН, 2002. – 54 с.
2. Айвазова С. Мужчины и женщины на выборах. Гендерный анализ избирательных кампаний 1999 и 2000 гг. в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Эслан, 2000. – 69 с.
3. Айвазова С. Мы выбираем, нас выбирают... Гендерный анализ парламентских и президентских выборов 2003 – 2004 годы в России / С. Айвазова, Г. Кертман. – М. : Издательство «Олита», 2004. – 196 с.
4. Ваторопин А.С. Проблема формирования партийной системы в Российской Федерации [Электронный ресурс] / А. С. Ваторопин. – Режим доступа : <http://www.epsn.org.ru/Content/Conferences/Papers2004/Vatoropin.htm>
5. Женщины в политическом процессе современной России / под ред. В.Г. Ушаковой, Г. Бауманн. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2003. – 64 с.
6. Кочкина Е.В. Представительство женщин в структурах власти России, 1917 – 2002 гг. [Электронный ресурс] / Е. В. Кочкина // Гендерная реконструкция политических : сборник статей / ред.-сост. : Н. М. Степанова, М. М. Кириченко, Е.В. Кочкина. – СПб. : ИСПГ-Алетейя, 2003. – Режим доступа : <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/kochkina2.htm>
7. Старовойтова Г.В. Каково быть женщине-политику в России сегодня [Электронный ресурс] / Г. В. Старовойтова // Феминистская теория и практика : Восток-Запад : материалы международной науч.-практ. конф. / ПЦГИ. – СПб, 1996. – С. 32-38. – Режим доступа : <http://www.a-z.ru/women/texts/starovoir.htm>
8. Хакамада И.М. Общее дело. Просто о сложном [Электронный ресурс] / И. М. Хакамада. – М. : Ректор Коммьюникейшнз, 1995. – С. 4 – 14, 44 – 64. – Режим доступа : <http://www.a-z.ru/women/texts/delor.htm>
9. Holzer J. Charakteristica stranického systému Ruské federace / J. Holzer, T. Šmíd // Politické strany ve střední a východní Evropě. Ideové – politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích / P. Fiala, J. Holzer, M. Strmiska a kol. – Brno, 2002. – P. 333 – 353.
10. Moser R. G. Electoral Systems and Women's Representation: The Strange Case of Russia / R. G. Moser // Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe / edited by R.E. Matland, K.A. Montgomery. – New York : Oxford University Press Inc., 2003. – P. 153 – 172.
11. Moser R. The effects of electoral systems on women's representation in post-communist states / R. Moser // Electoral Studies. – 2001. – № 20. – P. 353 – 369.

SUMMARY

Surnina O. ELECTORAL SYSTEM AND THE FEATURES OF THE PARTY SELECTION OF WOMEN IN THE GOSSUDARSTVENNAYA DUMA OF RUSSIAN FEDERATION IN 1990S – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In the presented article an author is concentrated on the research of reasons of that, why despite international experience proportional part of the mixed electoral system of Russia did not assist electing the greater amount of women to the Gossudarstvennaya Duma of Russian Federation in 1990s of the XX century, and also that, why Russia with beginning of 2000s supported the slow tendency of advancement of women in parliament, in comparing to other countries of region of CSE.